

Emocje w literaturze, kulturze, języku – wprowadzenie

Emotions in Literature, Culture, Language – Introduction

W humanistycznym dyskursie, doświadczającym w ostatnich dziesięcioleciach kolejnych zwrotów, pod koniec minionego stulecia ważne miejsce przypadło emocjom. Dla reprezentantów różnych dyscyplin stały się one nie tylko interesującym zagadnieniem poddawanym opisowi, lecz także zaczęły funkcjonować jako – wymagająca szerokich, interdyscyplinarnych kompetencji – kategoria analityczna.

I choć pytania o emocje doświadczane przez bohaterów tekstów literackich, ale i przez odbiorców kultury czy użytkowników języka, nie są nowe (zwłaszcza w badaniach zachodnich)¹, wobec dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości wymagają ponownego namysłu. Jak pisał Ryszard Nycz:

Zwrot afektywny [...] jest chyba ostatnim z najbardziej wpływowych nowych orientacji, które, jak dotąd, zadomowiły się i zyskały pewną legitymizację w nowej humanistyce. Jest też bardzo reprezentatywnym dla tego obszaru typem studiów czy zwrotów. Trudno nie zauważyć, że podejmuje problematykę tak starą, jak stara jest kultura i sama humanistyka, lecz zarazem czyni to w sposób, który reorientuje i restrukturyzuje pole badań, generuje nowe subdyscypliny (jak np. badanie wspólnot emocjonalnych i ich roli w procesach historyczno-cywilizacyjnych), rekonfiguruje pozycje i znaczenia innych istotnych pojęć humanistycznego słownika (jak, zwłaszcza, intelektu, umysłu, doświadczenia, materii, zmysłowości, cielesności...), w taki

¹ Antologię najważniejszych tekstów z zakresu badań nad emocjami, które pozwalają odtworzyć rozwój myśli teoretycznej w tym zakresie, przygotowały w 2012 roku Małgorzata Rajtar i Justyna Straczuk.

sposób, że pozwala zadawać inne niż dotąd pytania – także tradycyjnym kwestiom czy przedmiotom – i uzyskiwać odmienne, nowe odpowiedzi (Nycz, 2015, p. 6).

Mając to no uwadze, zaprosiliśmy naukowców reprezentujących różne ośrodki naukowe i podejścia metodologiczne do wspólnego namysłu nad kwestiami dotyczącymi emocji w literaturze, kulturze i języku. Interesowały nas zarówno zjawiska współczesne, jak i nieco bardziej odległe w czasie i przestrzeni. Wyniki tak sprofilowanych badań prezentujemy w niniejszym numerze periodyku.

Tom rozpoczyna artykuł zatytułowany *Ucieleśnienie ludowej pamięci w folklorze i w ukraińskiej prozie romantycznej (na przykładzie emocji „strachu” i „smutku”)*, który przenosi czytelnika w świat ukraińskiej literatury i kultury. Opierając się na zróżnicowanym materiale, zarówno z literatury pięknej, jak i folklorystycznych przysłów, powiedzeń i baśni, Iryna Terekhova rekonstruuje zapisane w nich reakcje emocjonalne na negatywne zjawiska i doświadczenia życiowe. Badaczka przedstawiła trzypoziomą strukturę ucieleśnienia „strachu”, a mianowicie: strach duchowy, demonofobię i strach egzystencjalny.

Emocjonalność zapisaną w egodokumentach odnajdzie czytelnik w obszernym studium Marii Berkan-Jabłońskiej „[...] teraz podwójnym serca nasze związane węzłem”. *Listy Heleny z Dzieduszyckich Pawlikowskiej do Pauliny z Ratajskich Dzieduszyckiej jako opowieść o siostrzanej przyjaźni i inicjacji małżeńskich historii obu kobiet*. Badaczka na podstawie rękopiśmiennych przekazów prześledziła relacje łączące Pawlikowską z Pauliną Dzieduszycką, najpierw przyjaciółką, później bratową Heleny. W artykule zaprezentowano miłosne historie obu kobiet, a także dokonano rekonstrukcji doświadczanych przez nie uczuć. Korespondencja pozwoliła również ukazać świat kobiet wywodzących się ze sfery szlachecko-ziemiańskiej w drugiej połowie XIX stulecia.

Dziewiętnastowieczne realia oraz związane z nimi emocje przedstawia także szkic dotyczący literatury hiszpańskiej. Reakcje zbiorowości na sytuacje ekstremalne przedstawione zostały w szkicu Elżbiety Bender *La cotidianidad en la guerra desde la perspectiva intrahistórica: “Paz en la guerra”, de Miguel de Unamuno*. Powieść, wyrastająca z doświadczeń osobistych pisarza, który był świadkiem trzeciej wojny karlistowskiej, zobrazowała mechanizmy radzenia sobie z traumatycznym doświadczeniem. Badaczka wskazuje, jak codzienne rytuały łagodzą doświadczenie cierpienia, strachu, beznadziejności, stając się fundamentem ważnej dla kształtowania poczucia bezpieczeństwa i przynależności więzi społecznej.

Kolejny artykuł przybliży jeden z ciekawszych utworów polskiego pozytywizmu. Sylwia Karpowicz-Słowikowska w tekście *Marzycielstwo jako choroba woli. Uwagi o prusowskich (i platońskich) idealach życiowych na marginesie noweli „Z legend dawnego Egiptu” Bolesława Prusa* proponuje spojrzenie na utwór

autora *Lalki* jako na alegoryczną refleksję nad ideami władzy, odpowiedzialności i duchowej harmonii. Badaczka posługuje się platońską triadą duszy (rozum, wola, uczucie), by zaprezentować bohaterów utworu oraz wyjaśnić logikę finałowej śmierci Horusa-marzyciela. Karpowicz-Słowikowska pokazuje także, jak rozgrywający się w starożytnym Egipcie utwór, odpowiednio czytany, staje się ważnym komentarzem pisarza do współczesnych mu realiów politycznych.

W badania nad literaturą polską końca XX wieku wpisuje się szkic Doroty Samborskiej-Kukuć. Badaczka, wychodząc od zaprezentowania genezy powstania utworu, który w roku 1894 opublikowany został na łamach „Tygodnika Ilustrowanego”, w artykule pod tytułem *Trzy Reymontowskie fantazmaty w noweli „Szczęśliwi”* poddała opisowi fantazmaty-udręczenia, z jakimi zmagał się autor *Ziemi obiecanej*. Studium pokazuje związek fantazmatów alienacyjnego, temporalnego oraz chłopskiego bytowania z biografią noblisty, by wykazać, że pisarz „dokonywał świadomych transfiguracji i transpozycji wątków czerpanych ze swojego bujnego i niespokojnego życia”.

Biograficzno-literackie zależności w kontekście poświadczonych tekstowo emocji w powieści polskiego noblisty wydanej w 1896 roku stały się również przedmiotem zainteresowania Anny Sobieckiej. Szkic *W autobiograficznym trójkącie doświadczeń i emocji. Wokół „Komediantki”* przedstawia zbieżność przeżyć i doznań Reymonta-niespełnionego aktora oraz głównej bohaterki utworu. Posługując się (za Marią Czermińską) kategorią trójkąta autobiograficznego, badaczka rekonstruuje skomplikowane zależności między biografią Reymonta, losami Janki Orłowskiej a zrealizowaną strategią narracyjną. Autorka dochodzi do wniosku, że autokreacyjny model narracji *Komediantki* wyrasta z potrzeby teatralizowania przez pisarza własnego życia i doświadczeń, a także z postrzegania rzeczywistości w kategoriach teatralnych.

Literatury polskiej, tym razem minionego stulecia, dotyczą kolejne dwa szkice. W pierwszym z nich utwory poetyckie Witolda Wirpszy *Ręce. Bezradność* oraz *Wysychanie* poddał analizie Cezary Zalewski. W artykule *Obrazy pracy kobiet w „Komentarzach do fotografii” Witolda Wirpszy* badacz zaproponował czytelnikom dwie sugestywne mikrointerpretacje tekstów poety w odniesieniu do fotograficznych inspiracji z wystawy otwartej we Frankfurcie w 1958 roku *The Family of Man*. Pokazano wykorzystane w tekstach mechanizmy manipulowania oraz stosowane przez artystę sposoby wchodzenia w dialog z obrazami. Szkic wieńczy puenta sformułowana poprzez odwołanie do heideggerowskiego pojęcia trwogi.

Szkic Moniki Bednarczuk pod tytułem *Tematyka paranormalna, cenzura i przemiany wartości w PRL* dotyczy ciekawego, acz na pierwszy rzut oka nieco zaskakującego zjawiska, jakim było funkcjonowanie zagadnień paranormalnych i praktyk ezoterycznych w ostatnich dwóch dekadach PRL-u. Niewątpliwym atutem

prezentowanej publikacji jest wykorzystanie materiałów archiwalnych Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Autorka analizuje dynamikę przemian związanych z funkcjonowaniem tytułowej problematyki z uwzględnieniem zmian zachodzących w ówczesnym świecie.

W artykule Marty Sobieszewskiej *Media, Justice and Rhetoric: the Case of Christian Ranucci* przedmiotem analizy stały się emocje awersyjne (strach, zemsta), które wpisane w dyskurs medialny wywarły wpływ na wymiar sprawiedliwości. Badaczka pokazuje, iż uświadomienie mechanizmów retorycznych to warunek niezbędny dla zachowania integralności wymiaru sprawiedliwości w społeczeństwach demokratycznych. Spektakl medialny, jakim stał się w latach siedemdziesiątych XX wieku proces Christiana Ranucciego, stworzył okoliczności sprzyjające nadużyciom – wyrok kształtowany był nie tyle przez argumenty i dowody, ile prowokowane i podsycane przez dziennikarzy nastroje społeczne.

Różnice między publicznym a prywatnym wizerunkiem Alessandro Manzoni, włoskiego pisarza doby romantyzmu, a także związane z ową dysproporcją emocje utrwalone w korespondencji artysty z córką Matilde, odnajdziemy w szkicu Katarzyny Kowalik *Il Padre della Patria e la figlia abbandonata. Le emozioni nella "Famiglia Manzoni" di Natalia Ginzburg*. Autorka zaprezentowała wyjątkową, nawet jak na włoskie uwarunkowania kulturowe, więź łączącą bliskie sobie osoby. Inspirację, a zarazem materiał badawczy dla Kowalik stanowiła wydana w 1983 roku praca Natalii Ginzburg *Rodzina Manzoni*, w której ukazano trudną relację sławnego pisarza z samotną, chorą, doświadczającą traumy córką.

Artykuł Agaty Walek *When Metaphor Becomes Flesh: Reconceptualizing Synaesthetic Metaphors in "Becoming Animal"* koncentruje się wokół utworu amerykańskiego ekologa i filozofa Davida Abrama. Zajmująca się metaforami synestetycznymi badaczka, która korzysta z ustaleń Maurice'a Merleau-Ponty'ego, zwraca uwagę na fakt, iż ucieleśnienie otwiera drogę do zjednoczenia zmysłów, co kwestionuje model zaproponowany przez Arystotelesa. Autorka tekstu wskazuje, że modalności zmysłów nie są separowane, lecz funkcjonują jako wariacje pojedynczej, ucieleśnionej intencjonalności.

Przedmiotem analizy Pauliny Kwaśniewskiej-Urban był komiks włoskiego rysownika i działacza prospołecznego Zerocalcare (właściwie Michele Rech). W szkicu *Antropo- i zoomorficzne materializacje emocji w „Przepowiedni pancernika” Zerocalcare* badaczka przybliży sylwetkę twórcy, a także stara się pokazać jego pozycję na włoskim rynku wydawniczym. Proponuje także interesującą analizę wydanej w 2011 roku autofikcjonalnej powieści graficznej *Przepowiednie pancernika*. W pełnometrażowym debiucie artysty, który doczekał się dwudziestu czterech wznowień i stał się inspiracją dla serialu animowanego, emocje towarzyszą bohaterowi jako antropo- i zoomorficzne materializacje. Zaproponowane rozwiązanie

literackie traktuje badaczka w kategoriach autorskiej metody radzenia sobie twórcy ze stanami trudnymi. Wyjaśnia to sukces Zerocalcare, gdyż czarno-białe rozpisanie emocji postaci pozwala stworzyć świat pełny, a zarazem zrozumiały.

W kręgu problematyki emocji pozostaje szkic zatytułowany *Tasting Anxieties: Food and Emotion in "Black Mirror"*. Korzystając z teorii afektu Sary Ahmed oraz koncepcji „okrutnego optymizmu” Lauren Berlant, Joanna Łapińska pokazuje, w jaki sposób w należącym do *science fiction* serialowym świecie jedzenie i związane z nim przedmioty stają się znakiem niespełnionych obietnic. W poddanych analizie trzech odcinkach jedzenie i jego brak to figura emocjonalnego wyobcowania, a także ważny komponent wykorzystywany w relacjach władzy, tęsknoty i kontroli. Autorka pokazuje nie tylko, jak się je w dystopijnej przyszłości, ale także czym karmimy się emocjonalnie.

Artykuł autorstwa Anny Maziarczyk *Ceux qui nourrissent les autres. Représentation des métiers de la viande dans « Comme une bête » de Joy Sorman* przynosi interesującą analizę sposobu przedstawiania zawodów postrzeganych powszechnie jako prymitywne, związane z dehumanizacją. Ekokrytyczne rozważania przybliżają refleksję filozoficzną Joy Sorman na temat relacji jednostki ze zwierzętami w kontekście powszechnego w społeczeństwie spożywania mięsa.

Tekstowi wpisującemu się w nurt introspektywnych narracji o wykluczeniach, poświęciła studium Anita Głowacka. W artykule *Dziewczyńskie archiwum przemocy afektywnej. Pestki Anny Ciarkowskiej jako autofikcja emancypacyjna* zaproponowała analizę wydanej w 2019 roku powieści, która dotyczy dorastania, dojrzewania, kobiecości, tożsamości. Badaczka przyjęła za punkt wyjścia założenia koncepcji autogynografii oraz teorie afektywne, co pozwoliło przyjrzeć się podmiotowości korporalnej w odniesieniu do obowiązujących norm społecznych i narzuconego kanonu piękna.

Osobisty i naukowy wymiar ma artykuł Onyekachiego Onuohy zatytułowany *Collective Grief Storytelling as a Form of Social Media Therapy @GhenghisKhan01*. Badacz-literat, który z dystansu zaledwie dwóch lat od utraty bliskiej osoby stara się przedstawić doznania związane z osobistą żałobą i formami radzenia sobie z cierpieniem, pokazuje, jak współcześnie realizowana partycypacyjna autobiografia żałoby staje się działaniem terapeutycznym. Analiza referencyjna stylu i funkcji narracji żałobnych umieszczanych na Twitterze w roku 2022 uświadamia, iż publikacje w mediach społecznościowych użytkownika @Ghenghiskhan01 stanowiły formę uzewnętrzniania osobistych emocji, ale także służyły przeżywaniu zbiorowej żałoby. Media te jawią się zatem jako przestrzeń uzewnętrzniania żalu i uzdrawiania, pomoc w radzeniu sobie ze stratą.

Spojrzenie językoznawcze uwzględniające wpisane w onimy emocje zaproponował Piotr Tomasiak w artykule *Nazwy regionalnych pociągów (zespołów trakcyjnych) Dolnego Śląska i kraju południowomorawskiego*. W szkicu poddał analizie

dwa onomastykony składające się z porejonimów identyfikujących kolejowe pojazdy trakcyjne. Ponieważ w obu interesujących go regionach powiększono niedawno tabor kolejowy, konieczne stało się wprowadzenie nowych nazw – w przypadku województwa dolnośląskiego były to nazwy pochodzące od władców, w Czechach wykorzystano nazwy odmian winogron (chrematonimy) i nazwy apelacji winiarskich (mikrotoponimy). Autor zaprezentował funkcje porejonimów, a także zestawiał ze sobą zebrane onomastykony, pokazując, iż wybrane porejonimy jednoczą lokalne społeczności (funkcje poznawcza oraz wskazująca nie są dominujące).

Tom zamyka szkic Ni Yan oraz Deming Kong stanowiący próbę przybliżenia jednego z teoretycznych podejść do analizy emocji. W artykule zatytułowanym *Frame-Analyse als Instrument zur Dekodierung von Emotionskonzepten* badacze, wychodząc od koncepcji ramowej Lawrence’a Barsaloua, wskazują, iż połączenie analizy ram z metodami lingwistyki korpusowej pozwala wypracować podejście do opisu trudnych do uchwycenia emocji w sposób ustrukturyzowany i zróżnicowany.

Artykuły składające się na drugi numer „Annales UMCS. Sec. FF” pokazują, że sięgnięcie po szeroko rozumianą problematykę emocji otwiera przed badaczami nowe perspektywy interpretacyjne, uzupełniając lukę w stanie badań różnych dyscyplin. Współczesne odczytania dzieł i zjawisk funkcjonujących w kulturze tak dawnej, jak i współczesnej przynoszą interesujące ustalenia, zachęcające do dalszych poszukiwań.

Monika Gabryś-Sławińska, Carrie Helms Tippen

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES

- Nycz, Ryszard. (2015). Wstęp. Humanistyka wczoraj i dziś (w wielkim skrócie i nie bez uproszczeń). W: Ryszard Nycz, Anna Łebkowska, Agnieszka Dauksza (red.), *Kultura afektu – afekty w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym* (s. 7–24). Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Rajtar, Małgorzata, Straczuk, Justyna (red.). (2012). *Emocje w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Narodowe Centrum Kultury.